

ריבוד חברתי וערי הפיתוח בישראל: דיון מחודש בשאלות ישנות

אירית אדלר, נח לוין-אפשטיין ויוסי שביט*

תקציר. מטרתו של המחקר הנוכחי היא לבדוק אם סוג יישוב המגורים משפיע על ההישגים ההשכלתיים והתעסוקתיים ובאילו מידה. בשנות החמישים נבנו בפריפריה כמה עשרות ערי פיתוח, אשר אוכלסו בעיקר בעולים מצפון אפריקה ומהמזרח הקרוב.

מחקרים מראים כי ממוצע ההשכלה, הסטטוס התעסוקתי וההכנסה בערי הפיתוח נמוכים באופן משמעותי בהשוואה ליישובים עירוניים אחרים. ממצאים אלה הובילו למסקנה כי לערי הפיתוח יש השפעה מדכאת על הישגי תושביהן. אך מסקנות אלה הן נמהרות מעט. ברוב המחקרים חסר מידע על תהליכי מוביליות, והם אינם מביאים בחשבון את ההשפעות הבין-דוריות.

אנו בוחנים את ההשערה כי מגורים בערי הפיתוח פוגעים בהישגים ההשכלתיים והתעסוקתיים של תושביהן. אנו מוצאים כי למגורים בערי הפיתוח יש השפעה שלילית על הסיכוי להשיג תעודת בגרות, אך לא על הסיכוי להשכלה גבוהה או על הישגים תעסוקתיים.

מבוא

מחקרים רבים בישראל תיעדו את הפערים החברתיים והכלכליים בקרב קבוצות המוצא השונות (Cohen & Haberfeld, 1998; Khazzoom, 1998; Kraus and Hodge, 1990; Semyonov and Lerenthal, 1991). כקבוצה, המהגרים מאירופה וצאצאיהם תופסים את העמדות הגבוהות בהיררכיה החברתית, ועמדתם העדיפה באה לידי ביטוי ברמות השכלה, יוקרה תעסוקתית ורווחה כלכלית, הגבוהות בהשוואה לשאר הקבוצות. העולים מצפון אפריקה נוטים להתרכז בתחתית הסולם התעסוקתי, בעוד העולים מארצות אסיה ממקמים בין שני הקצוות. את הפערים בין קבוצות המהגרים ניתן להסביר באופן חלקי בתקופת הגירתם ארצה, במאפייניהם הדמוגרפיים באותה עת (כגון רמת השכלתם, הכשרתם התעסוקתית, מבנה המשפחה) וברמת ההתפתחות הכלכלית של ארצות מוצאם (Semyonov & Lerenthal, 1991). יחד עם זאת, השתמרות הפערים, שאף העמיקו מכמה בחינות בדור ילידי הארץ (Cohen & Haberfeld, 1998), מהווה בעיה חברתית חשובה ביותר ומחייבת התמודדות מקיפה ושיטתית. שלב חשוב בתהליך זה הינו הבנת המקורות לפערים אלה. מחקרים רבים התייחסו גם לפערים החברתיים והכלכליים בין הקבוצה היהודית לקבוצה הערבית. האוכלוסייה הערבית בישראל מורכבת ברובה מצאצאי האוכלוסייה הפלסטינית הכפרית, אשר נותרה תחת הריבונות היהודית לאחר מלחמת 1948. הקבוצה הערבית נחותה

* החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.

בהשוואה לקבוצה היהודית במונחי השכלה, סטטוס תעסוקתי ורמת חיים. נחיתות זו, כך נטען, עוצבה ושועתקה במגוון הסדרים מוסדיים (לדוגמה, ראו: יפתחאל, 1998א; פארס, 1993; רוזנהק, 1995; Lustic, 1980).

חוקרי החברה הישראלית נטו לשייך את שעתוק אי-השוויון הבין-דורי למחסומים מבניים, אשר עיכבו את רכישת ההשכלה והשפיעו בכך על יכולת ההשתכרות (Cohen & הפריפריאליים (Spilerman & Habib, 1976; Yiftachel, 1997). חוקרים מסוימים אף טוענים כי מחסומים מבניים אלה, כמו גם ריכוזם הגיאוגרפי של המזרחים באזורים הפריפריאליים ודחיקת האוכלוסייה הערבית, הינם תוצאת פעולה מכוונת של הקבוצה הקולטת (האשכנזית ברובה), אשר נועדה להכשיר כוח עבודה לתעשייה המתפתחת ולהבטיח את מעמדה של הקבוצה הוותיקה (סבירסקי, 1995; יפתחאל, 1998א, 1998ב). מחקרים שנערכו במשך השנים מצאו כי בהשוואה לתושבי היישובים הממוקמים במרכז הארץ, לתושבי ערי הפיתוח הישגים השכלתיים נמוכים יותר, הם מרוכזים בתעסוקות נמוכות סטטוס והכנסתם נמוכה (Semyonov, 1981; Suan, 1998; Swirsky & Atkin, 2001). שתי מסקנות עיקריות הוסקו מממצאים אלה: ראשית, היישובים הפריפריאליים מספקים מבנה הזדמנויות נחות בהשוואה לזה שביישובים אחרים בישראל. שנית, מבנה ההזדמנויות ההשכלתיות והתעסוקתיות השונה, העומד לרשות האשכנזים והמזרחים ואשר נובע מפיזורם המרחבי, הוא שאחראי לפערים האתניים בתגמולים וברמת החיים.

אך מרבית המחקרים אשר נגעו בסוגיות אלה התבססו על נתוני חתך (cross-section) בלבד, וחסר בהם מידע על מקורותיהם החברתיים והכלכליים של הנחקרים (מרבית המחקרים התבססו על נתונים אגרטיביים). מחקרים אלה לא הביאו בחשבון את התכונות הדינמיות של המבנה הריבודי, אשר באות לידי ביטוי בתהליכים בין-דוריים ובמוביליות סלקטיבית אל היישוב וממנו. על-כן, אין זה ברור כלל וכלל אם ההישגים הממוצעים הנמוכים של תושבי היישובים הפריפריאליים נובעים ממאפייניו המבניים של מקום מגוריהם, או מנטייתן הגבוהה יחסית של משפחות ופרטים בעלי סטטוס נמוך להישאר ביישובים אלה או לעבור אליהם.

כדי להבהיר סוגיה זו, בכוונתנו לעשות שימוש בקובץ הממוגז נתונים ממפקדי האוכלוסין של 1983 ו-1995, הכוללים מידע על נחקרים והוריהם. באופן ספציפי, אנו מבקשים לבחון את ההשפעה של מקום המגורים על הישגים השכלתיים ותעסוקתיים של בוגרים צעירים, ולהבהיר את ההשפעות הנבדלות של פיזור מרחבי ושעתוק בין-דורי על הריבוד האתני בישראל.

צמיחת הפריפריה

בשנת 1948, לאחר מלחמת העצמאות, נותרו אלפי יחידות דיור אשר ננטשו על-ידי האוכלוסייה הפלסטינית, שברחה או אולצה לעזוב על-ידי הכוחות הצבאיים הישראליים (Golan, 1993; Morris, 1990). בחמש השנים שלאחר מכן, האוכלוסייה היהודית בישראל הכפילה את עצמה ואף יותר מזה, כאשר גדלה מ-600,000 אלף נפש ליותר ממיליון וחצי נפשות. מהגרים יהודיים שהגיעו בתקופה זו אכלסו במהירות את נכסי הדיור הנטושים.

כאשר מוצה מלאי הדירות בערים הגדולות והמרכזיות, הופנו המהגרים לערים (ערביות לשעבר) רחוקות יותר, לאורך מישור החוף. אחרים שוכנו במחנות אוהלים ודיר ציבורי, אשר הוקמו במהירות בשולי הערים היהודיות.

גל ההגירה הגדול, אשר הגיע מיד לאחר כינון המדינה, הורכב במידה כמעט שווה מניצולי השואה מאירופה ומפליטים מן הארצות המוסלמיות במזרח התיכון. לכן, מרבית המהגרים מאסיה ומאירופה שוכנו ליד היישובים העירוניים הגדולים או בתוכם. כשני שליש מהמהגרים מארצות צפון אפריקה (ילידי מרוקו היו את הקבוצה הגדולה ביותר בעלייה זו) הגיעו מאוחר יותר, במהלך המחצית השנייה של שנות החמישים ובתחילת שנות השישים. לפיכך, לתקופת ההגירה המאוחרת יחסית של יהודי צפון אפריקה היו תוצאות כבדות משקל מבחינת המהגרים. הם הגיעו בסוף גל ההגירה הגדול, בעת הגירתם כבר גיבשה המדינה את מרבית פרקטיקות קליטת ההגירה שלה, והמהגרים החדשים היו יעד להתערבות מדינית קשוחה יותר, יחסית למהגרים שהגיעו לפנייהם. בעת הגירתם, באמצע שנות החמישים, אימצה הממשלה מדיניות של "פיזור אוכלוסין", מדיניות שיעדה היה הקמת יישובים חדשים באזורי הספר. מדיניות זו עוצבה במטרה לענות על שלוש מטרות עיקריות: ראשית, לשכן את גל ההגירה הגדול; שנית, לבסס ריבונות יהודית על הקרקע, במיוחד בשטחי הספר; ושלישית, לעודד את האוכלוסייה לעבור מאזור מישור החוף הצפוף לאזורי הפריפריה הצפונית והדרומית (כרמון, 1997). לכן הקימה המדינה יישובים חדשים, בתחילה בשולי הערים הגדולות, ומאוחר יותר – באזורים הפריפריאליים הרחוקים. יישובים אלה נקראו "ערי פיתוח". האוכלוסיות הזמינות ביותר לשילוב במדיניות ממשלתית זו היו העולים החדשים, אשר הגיעו ברובם עם רכוש מועט והיו תלויים מאוד במדינה. הם כונו לערים הפריפריאליות, אשר היו אטרקטיביות פחות, בגלל מרחקן מן המרכז, בגלל איכות הדיר הנמוכה בהן ובגלל הזדמנויות התעסוקה המצומצמות שהציעו (Golan, 1975; Matras, 1973).

בשל שיטות הבנייה המהירות והמימון הציבורי המוגבל, נבנו הדירות בערי הפיתוח בצורה וזה מבחינת הגודל והמבנה, ובאיכות נמוכה יחסית בדרך כלל (ליפשיץ, 1990; לו-יון וקלוש, 1994).¹ בסוף שנות החמישים ותחילת שנות השישים עודדה הממשלה פיתוח של תעשיות ייצור עתירות עבודה (כגון טקסטיל ומזון) באזורים אלה, וכך נוצרו הזדמנויות תעסוקה נמוכות שכן (Lipshitz, 1991). גורמים אלה יצרו דמיון בין ערי הפיתוח השונות בכל הנוגע לתנאי הדיר, לתעסוקה ולמאפיינים התרבותיים, החברתיים והפוליטיים (Elmelech & Lewin-Epstein, 1998; Lipshitz, 1991; Spilerman & Habib, 1976; Yiftachel, 1997). חולשות אלה של ערי הפיתוח הפכו אותן ל"פריפריה חברתית".

לעתים קרובות נטען כי מדיניות ההתיישבות המקיפה, שעוצבה באמצע שנות החמישים, הביאה לא רק לפיזור אוכלוסין, אלא גם לסגרגציה אתנית. כתוצאה ממדיניות זו נוצרה חפיפה בין הריבוד האתני לבין החלוקה הגיאוגרפית של מרכז ופריפריה. במילים אחרות, החסך המיוחס למיקום הפריפריאלי (תחושת ניתוק מהמרכז התרבותי והפוליטי, בסיס כלכלי רעוע, יישובים קטנים) נחוה באופן בלתי פרופורציונלי על ידי יהודים ממוצא צפון אפריקאי ובמידה פחותה גם על ידי יוצאי אסיה.

1 מבנים דומים נבנו גם בשכונות מסוימות בערים הגדולות, אך ביישובים אלה, להבדיל מעיירות הפיתוח, עמד לרשות המהגרים מגוון של מבנים.

מלחמת 1948 והקמת מדינת ישראל הביאו לגידול ניכר באוכלוסייה היהודית, אך האוכלוסייה הערבית אשר מתגוררת בשטחי מדינת ישראל קטנה באופן דרמטי, מכ-600,000 נפש לפני שנת 1947 לכ-150,000 בשנת 1949. התושבים הערבים שנשארו בתחומי המדינה היו בעיקר כפריים, אשר נותקו מן המנהיגות הפוליטית, הכלכלית והאינטלקטואלית הערבית שנמלטה במהלך המלחמה. האוכלוסייה היהודית והאוכלוסייה הערבית נותרו מובדלות זו מזו באופן ברור, והערבים המשיכו להתגורר באזורים כפריים נפרדים ובערים קטנות. מרבית היישובים הללו היו תחת משטר צבאי עד לאמצע שנות השישים, והתפתחותם עוכבה כתוצאה ממגבלות אשר נכפו על-ידי המדינה, מחד גיסא, וכתוצאה מהזנחה מכוונת, מאידך גיסא (Khalidi, 1988; Lavi, 1997; Lewin-Epstein & Semyonov, 1993; Lustic, 1980). אמנם האוכלוסייה הערבית גדלה כמעט פי שמונה במהלך חמישים שנות קיומה של המדינה, אך בכל זאת היא מהווה כששית מאוכלוסיית המדינה לאורך כל התקופה. השילוב של סגרגציה מרחבית ועליונות כלכלית ופוליטית של הרוב היהודי דחק לשוליים את האוכלוסייה הערבית, והפך את היישובים הערביים לפריפריה חברתית-כלכלית.

יישוב המגורים והישגים חברתיים כלכליים

מחקרים רבים חזרו ומצאו שתושבי עיירות הפיתוח, כקבוצה, הם בעלי הישגים נמוכים במדדי השכלה, תעסוקה וכלכלה, ובאופן כללי בעלי רמת חיים נמוכה מזו של תושבי יישובים אחרים (Suan, 1998; Swirsky & Atkin, 2001; Swirsky & Yechezkel, 1999). השיח הציבורי, כמו רוב הדיון האקדמי בישראל, נוטה לייחס את הנחיתות (disadvantage) הזאת של תושבי ערי הפיתוח למאפיינים המבניים של יישובים אלה. יתרה מזאת, נטען כי הריכוז של יוצאי צפון אפריקה ואסיה בערי הפיתוח הפריפריאליות מהווה גורם עיקרי בפערים בינם לבין יוצאי אירופה ובשעתוק הבין-דורי של פערים אלה. באופן דומה, מחקרים רבים הציגו את הנחיתות של היישובים הערביים מבחינת משאבים כלכליים ופוליטיים בהשוואה ליישובים היהודיים (Al-Haj & Rosenfeld, 1990; Lewin-Epstein & Semyonov, 1993; Haidar, 1995; Sa'di, 1995). מראשית ימיה של מדינת ישראל נוצר שילוב של מדיניות מגבילה מצד אחד והעדר תמיכה מצד שני, ושילוב זה עצר את פיתוח ההזדמנויות ביישובים הערביים. מעבר לשיקולים הביטחוניים, צמיחתו של סקטור ערבי עצמאי נתפס כאיום פוטנציאלי על השליטה הפוליטית-הכלכלית היהודית. תהיה הסיבה אשר תהיה, התוצאה היא בסיס כלכלי מוגבל ביישובים הערביים ומבנה חלש של הזדמנויות השכלתיות ותעסוקתיות. לפיכך, הישגיה של האוכלוסייה הערבית נמוכים יחסית.

מחקרים אשר מייחסים הישגים נמוכים ברמת הפרט למאפייני יישוב המגורים נוגעים בכמה בעיות. ראשית, מרבית המחקרים עשו שימוש בנתוני חתך וחסר בהם מידע על היסטוריית המגורים של האוכלוסייה הנחקרת. לכן, הם התעלמו מן האפשרות של הגירה סלקטיבית מערי הפיתוח ולתוכן, אשר עלולה בתנאים מסוימים להטות את תוצאות הניתוח של נתוני החתך.² שנית, למחקרים הקודמים לא היה מידע על מאפייני המשפחה של

2 אמנם לא נערכו מחקרים שיטתיים רבים בנוגע למאפיינים החברתיים והכלכליים של המהגרים מערי

הפרטים הנחקרים, ולכן נטו תוצאותיהם לאומדן יתר של השפעת היישובים. שלישית, בשל גודלה הקטן יחסית של המדינה והמרחק הקצר יחסית בין הפריפריה והמרכזים העירוניים, אין זה ברור לחלוטין מדוע מאפייני ערי הפיתוח והיישובים הערביים אמורים להשפיע על התוצאות החברתיות והכלכליות, במיוחד בתחום התעסוקה. אנו משערים כי השעווק הבין-דורי הוא גורם מרכזי בפערים הקיימים בין קבוצות המוצא השונות מבחינת ההישגים ההשכלתיים והתעסוקתיים (ראו: לוין-אפשטיין, 2000). בניגוד למרבית המחקרים הקודמים, מחקר זה מתרכז ברמת הפרט ולא ברמת הקבוצה, ובעיקר בבני הדור השני (והשלישי), כלומר, בפרטים אשר גדלו בישראל.³

הטיעון שלנו מדגיש מנגנונים ברמת הפרט והמשפחה כאחראים לפערים בהישגים בין היישובים הפריפריאליים ליישובים הלא-פריפריאליים. אך ראוי להביא בחשבון גם את קיומם של הישגים מסוגים שונים, וכן את האפשרות שקיימות אינטראקציות בין סוג היישוב לבין קבוצות אוכלוסייה שונות. באופן ספציפי, אנו מניחים כי לסוג היישוב תהיה השפעה חזקה יותר על ההישגים ההשכלתיים מאשר על ההישגים התעסוקתיים. ההסבר לכך טמון בעובדה שתלמידים בבתי-הספר היסודיים והתיכוניים לומדים בדרך כלל בבתי-ספר ביישוב שהם מתגוררים בו, וקיים אי-שוויון בולט באיכות המערכות החינוכיות ביישובים הפריפריאליים לעומת איכות ביישובים הממוקמים במרכז.⁴ בניגוד לכך, במדינה קטנה כמו ישראל, רוב הערים הפריפריאליות הקטנות מצויות במרחק יוממות מהמרכז העירוני, והמבוגרים מוגבלים לתחומי היישוב פחות מן הילדים. בהמשך לאותו קו היגיון, אין סיבה לצפות להשפעה ישירה של סוג היישוב על ההסתברות ללימודים על-תיכוניים, משום שהשכלה זו נרכשת בדרך כלל במספר מצומצם של מוסדות לאומיים, והסטודנטים הם בגילאים המתאפיינים בעצמאות יחסית ובמגורים מחוץ למשק הבית של הוריהם. לכן סביר שיושפעו פחות מהתנאים החברתיים והכלכליים של יישוב מוצאם.

לסיכום, לנוכח העובדה שהיישובים אינם מבודדים והמרחקים מאפשרים יוממות קלה לעבודה, אנו טוענים כי למגורים בפריפריה תהיה השפעה קטנה יחסית על הישגים חברתיים-כלכליים בהשוואה להשפעתם של מאפייני רקע משפחתי. בהמשך לטיעון זה אנו מניחים כי יישוב המגורים יהיה חלק קטן בלבד מהסבר הפערים האתניים בהישגים חברתיים-כלכליים. במילים אחרות, הפערים בין ערי הפיתוח לבין יישובים אחרים חופפים את הפערים בהישגים חברתיים-כלכליים, אך עובדה זו אינה מספקת תמיכה לקשר הסיבתי בין השניים. כאשר מביאים בחשבון את מאפייני הרקע המשפחתי, אנו מצפים שלא תהיה השפעה ישירה לסוג היישוב.

הפיתוח ואלהן, אך בכמה מחקרים אפשר למצוא רמזים לכך שיוצאי אירופה ובעלי מיצב חברתי-כלכלי גבוה נוטים יותר להגר לאזורים מבוססים (גונן וחסון, 1974; אלפנדר ושפר, 1992; Spilerman & Habib, 1976).

3 מחקר זה אינו עוסק בגל ההגירה הגדול מארצות חבר העמים, אשר החל בסוף שנות השמונים. יחד עם זאת, הנתונים מראים שמהגרים חדשים אלה לא שינו את מאפייני ערי הפיתוח. למרבית ערי הפיתוח הפריפריאליות רמות פיתוח נמוכות וחוסר יתרון חברתי וכלכלי (Carmon, 1997; Lipshitz, 1991; Yiftachel, 1997).

4 מחקרים הראו כי הרמה הממוצעת של בתי-הספר בפריפריה נמוכה באופן משמעותי מזו שבמרכז (יוגב, 1994).

קובץ הנתונים והמשתנים

קובץ הנתונים שאנו עושים בו שימוש נוצר על-ידי איחוד רשומות ממפקדי האוכלוסין של 1983 ו-1995. המפקד כולל שאלון קצר, שניתן לכל המתגוררים בישראל בשבוע המפקד, ושאלון ארוך ומפורט יותר, שהועבר למדגם של 20 אחוזים ממשקי הבית והפרטים שבהם שמעל גיל 15. קובץ הנתונים שלנו כולל רשומות של 13,285 פרטים, שהיו בגילאי 15–22 בשנת 1983, ולגביהם קיים מידע מהשאלון הארוך בשני המפקדים. הרשומות של פרטים אלה מוזגו עם רשומות הוריהם במפקד 1983.

המשתנה הבלתי תלוי המרכזי במחקר זה הוא סוג יישוב המגורים ב-1983 וב-1995 (ליפשיץ, 1991). קובץ הנתונים אינו מאפשר את זיהוי היישובים על-פי שמם. במקום זאת, היישובים מסווגים על-פי גודלם ועל-פי הנפה שהם נמצאים בה (14 נפות, בלי השטחים אשר מעבר לקו הירוק). לצורכי הניתוח הבחנו בין חמישה סוגי יישובים:

1. ערים גדולות. קטגוריה זו כוללת את תל-אביב, חיפה וירושלים, אשר זוהו בשמן בקובץ הנתונים, ואת כל הערים שיש בהן 100,000 תושבים ויותר.
2. ערי פיתוח. קטגוריה זו כוללת את הערים המפורטות בנספח א. ערים אלה זוהו בעזרת צלוח של גודל היישוב והנפה. בעזרת צלוח זה הצלחנו לזהות את כל הערים (מלבד ארבע), על-פי הרשימה של ליפשיץ (1991).⁵
3. ערים בינוניות יהודיות. קטגוריה זו מכילה את הערים היהודיות שיש בהן מ-2,000 עד 100,000 תושבים, מלבד ערי הפיתוח. בקטגוריית גודל זו יש סגרגציה כמעט מוחלטת בין יהודים לערבים. לכן אנו מסתמכים על דיווח הנחקר לגבי שייכותו הדתית לצורך ההפרדה בין יישובים ערביים ויהודיים.
4. יישובים חקלאיים. קטגוריה הכוללת בעיקר קיבוצים ומושבים. אלה היישובים הקטנים אשר סווגו ככפריים או כחקלאיים, ותושביהם הם יהודים.
5. יישובים ערביים. כפי שצוין, ההפרדה הגיאוגרפית בין ערבים ליהודים היא עמוקה ביותר. רוב האוכלוסייה הערבית מתגוררת ביישובים ערביים בלבד. כ-33 אחוזים מתגוררים בערים מעורבות, בעיקר בירושלים, תל-אביב-יפו, חיפה, רמלה, לוד ועכו. שלוש הערים הראשונות מזהות בקובץ הנתונים. רמלה ולוד זוהו בעזרת צלוח של גודל היישוב והנפה. לכן הנחנו כי ערבים שאינם מתגוררים בחמש ערים אלה מתגוררים ביישובים ערביים. עכו לא זוהתה בקובץ הנתונים, ולכן מספרם הקטן של הערבים המתגוררים בעיר זו טופל כאילו התגוררו ביישוב ערבי.

כפי שניתן לראות מתרשים מספר 1, כ-40 אחוזים מהישראלים התגוררו בערים גדולות בשנת 1995, לעומת 38.3 אחוזים שהתגוררו בערים אלה בשנת 1983. שיעור המתגוררים בערי הפיתוח ירד מ-20 אחוזים בשנת 1983 ל-15.7 אחוזים בשנת 1995, בעוד שיעור המתגוררים בערים הבינוניות וביישובים הערביים עלה.

במחקר יש ארבעה משתנים תלויים:

1. משתנה דיכוטומי המציין כי הנחקר/ת השיג/ה תעודת בגרות עד שנת 1995;
2. משתנה דיכוטומי המציין כי הנחקר/ת השיג/ה תואר ראשון אקדמי;

5 ארבע הערים הן אור יהודה, ראש העין, יהוד ושלומי.

3. מעמד הנחקר/ת בשוק העבודה בשנת 1995. למשתנה זה שלוש קטגוריות: מועסק/ת, בלתי מועסק/ת, ולא בכוח העבודה;
4. ציון הסטטוס התעסוקתי (SEI) של הנחקר/ת (Semyonov et al., 2000) בשנת 1995.

תרשים מספר 2 מציג את שיעורי הנחקרים במדגם אשר השיגו תעודת בגרות ותואר ראשון על-פי סוג יישוב המגורים בשנת 1983. האחוזים הגבוהים ביותר נמצאים בערים הגדולות ובערים הבינוניות, והשיעורים הנמוכים ביותר נמצאים ביישובים הערביים. בתוך נמצאים ערי הפיתוח והיישובים החקלאיים. בתרשימים 3 ו-4 ניתן לראות כי השיעור הגבוה ביותר של הבלתי מועסקים מצוי בערי הפיתוח. ציון הסטטוס התעסוקתי הממוצע של תושבי ערי הפיתוח נמוך מזה המאפיין את היישובים העירוניים האחרים, אך הוא גבוה מהציון הממוצע ביישובים הערביים. סדר זה של ציוני סטטוס תעסוקתי תואם את סדר היישובים על-פי הישגי ההשכלה, כפי שראינו בתרשים 2.

משתנה בלתי תלוי החשוב לניתוח הוא המוצא. על-פי הנהוג כיום במחקרים על אתניות בישראל, אנו מגדירים חמש קבוצות מוצא:

1. יוצאי אירופה: יהודים שאביהם נולד בארצות אירופה או אמריקה, וגם בנים ובנות לאבות ילידי ישראל אשר סבתם מצד האב (paternal grandmother) נולדה בארצות אלה. קטגוריה זו כוללת גם ילידי ישראל דור שני, אשר מעל 80 אחוזים מהם הם ממוצא אשכנזי (Okun, 1999). קטגוריה זו מהווה 33.2 אחוזים מהמדגם.
2. יוצאי אסיה (21.3 אחוזים). קטגוריה זו כוללת נחקרים יהודים שאביהם (או סבתם מצד האב, במקרה של אבות ילידי ישראל) נולד בעירק, אירן, סוריה, מצרים, או בארצות אחרות במזרח התיכון.
3. יוצאי צפון אפריקה (21.8 אחוזים). קטגוריה זו כוללת נחקרים יהודים שאביהם (או סבתם מצד האב) נולד בארצות צפון אפריקה, בין לוב למרוקו.
4. ערבים מוסלמים (20.5 אחוזים).
5. ערבים נוצרים (3.1 אחוזים).

בניתוח נכללים גם חמישה משתני פיקוח:⁶

1. גיל הנחקר בשנת 1983, אשר נמדד בשנים (ממוצע = 18.1, סטיית תקן = 2.2).
2. רמת החיים של משפחת המוצא בשנת 1983. זהו מדד מתוקנן (ממוצע = 0, סטיית תקן = 1) של מוצרים בני קיימא שהיו בבית משפחת המוצא של הנחקר/ת בשנת 1983 (כגון מכונת כביסה, מכשיר טלוויזיה, מכונית ועוד).
3. השכלת ההורים הנמדדת כממוצע מספר שנות הלימוד שהושלמו על-ידי הורי הנחקר/ת (ממוצע = 8.1, סטיית תקן = 4.6).
4. מספר אחאים. משתנה זה משפיע על הישגים השכלתיים (Blake, 1981). בהעדר מדידה ישירה של המשתנה, השתמשנו במספר הלידות של אם הנחקר/ת (ממוצע = 4.8, סטיית תקן = 5.1).
5. מגדר. משתנה דיכוטומי המקבל את הערך 1 לגברים (53 אחוזים) ו-0 לנשים.

6. טבלות ממוצעים, סטיות תקן ומתאמי פירסון מופיעות בלוחות א2 וא22 בנספח.

ניתוח רב-משתני

כפי שכבר ציינו בתחילת המאמר, אחת המגבלות המרכזיות של מחקרים קודמים, שחקרו את השפעות ערי הפיתוח בתהליך הריבוד, הייתה העדר מידע על דפוסי הגירה מערי הפיתוח ואליהן. אנו פותחים את הניתוח בכך שאנו מראים כי התושבים אשר המשיכו לגור בערי הפיתוח הינם מובחנים מבחינה השכלתית ואתנית. אנו אומדים משוואת רגרסיה לוגיסטית שמנבאת את (הלוגריתם הטבעי של) הסיכוי שתושב עיר פיתוח בשנת 1983 יישאר תושב עיר כזאת בשנת 1995. ניתוח זה נעשה לגבי יהודים בלבד, משום שבערי הפיתוח כמעט אין תושבים לא-יהודיים. האומדנים מוצגים בעמודה הראשונה בלוח 1. אומדנים אלה מראים כי הסיכוי להישאר תושב עיר פיתוח גדולים באופן מובהק לגבי נחקרים ממוצא צפון אפריקאי בהשוואה לנחקרים משתי קבוצות המוצא האחרות.⁷ הסיכוי שנחקרים ממוצא צפון אפריקאי יישארו בעיר פיתוח גבוה ב-35 אחוזים מזה של הקבוצות האחרות ($e^{0.302} = 1.35$). כמו-כן, תוצאות הניתוח מעלות שהסיכוי של נחקרים משכילים (בעלי תעודת בגרות) להישאר ולהתגורר בעיר פיתוח הוא נמוך יותר בהשוואה לנחקרים שאינם משכילים. גם בשנים הראשונות והמעצבות של ערי הפיתוח נצפה דפוס דומה של הגירת בעלי ההישגים הגבוהים יותר אל מחוץ להן (גונן וחסון, 1974; Spilerman & Habib, 1976). ממצאים אלה מצביעים בבירור על ההטיה הקיימת במחקרים המבוססים על נתוני חתך, ועל הקושי להסיק מסקנות תקפות על השפעת יישוב המגורים. בעמודה השנייה של לוח 1 מוצגים נתונים לגבי הסיכויים שנחקרים שלא התגוררו בעיר פיתוח בשנת 1983 יעברו לגור בה בשנת 1995. הממצאים מראים כי לנחקרים ממוצא צפון אפריקאי סיכוי גבוה ב-50 אחוזים ($e^{0.4} = 1.49$) מהסיכוי של נחקרים אשכנזיים לעבור לגור בערי פיתוח, וקרוב לכפול מזה של נחקרים שמוצאם מאסיה. נוסף על כך, הממצאים מראים כי בלא קשר למוצא, לנחקרים ממשפחות גדולות יש סיכוי גבוה לעבור להתגורר בערי פיתוח. הסבר אפשרי לכך הוא שלמשפחות גדולות קשה יותר להציע עזרה כלכלית ברכישת דירה לילדיהם. ייתכן שכתוצאה מכך יימשכו הצאצאים לערי הפיתוח, שם עלות רכישת נכסי הדיור נמוכה יחסית ומשכנתאות המדינה גדולות יותר. המטרה הבאה במחקר הנוכחי היא לבדוק את ההשערה שסוג יישוב המגורים (ובמיוחד עיר הפיתוח) משפיע על הישגיו ההשכלתיים של הפרט. אנו אומדים סדרה של משוואות רגרסיה לוגיסטית בהן המשתנה התלוי הוא השגת תעודת הבגרות. האומדנים מוצגים בלוח 2. המודל הראשון מראה כי נחקרים אשר גדלו בערי פיתוח וביישובים ערביים (מוסלמים ונוצרים) הם באופן מובהק בעלי סיכויים נמוכים יותר להשגת תעודת בגרות בהשוואה לתושבים ביישובים בינוניים מבוססים ברובם, המשמשים כקבוצת השוואה. משתנה המגדר שלילי ומובהק, ומלמד שהסיכוי של גברים להשיג תעודת בגרות נמוך יותר מן הסיכוי של נשים. במודל מספר 2, סיכויי השגת תעודת הבגרות נאמדים תוך כדי פיקוח על המגדר ועל שלושה משתני רקע הידועים כמשפיעים על הישגים השכלתיים: השכלת הורים, תנאים כלכליים של משפחת המוצא ומספר האחאים. כפי שניתן לצפות, שלושת המשתנים הללו משפיעים באופן מובהק על הסיכויים להשגת תעודת בגרות. כמו-כן, הפיקוח על

7 ממצאים דומים נמצאו גם במחקר רטרוספקטיבי בקרב זוגות נשואים (אדלר ולויין-אפשטיין, forthcoming).

משתנים אלה משנה באופן משמעותי את אומדן ההשפעה של סוג היישוב. השפעתם הישירה של מגורים ביישוב ערבי על נחיתותם של הצעירים הערביים נעלמת. רק ההשפעה הישירה של עיר הפיתוח נותרת מובהקת ומשמעותית (אף שעוצמתה פחתה). מגורים בעיר פיתוח בשנות הילדות מפחיתים את סיכויי השגת תעודת הבגרות ב-30 אחוזים בהשוואה למגורים בערים בינוניות ($e^{-0.349} = 0.70$)⁸.

כפי שכבר אמרנו, קיימים הבדלים אתניים משמעותיים בסיכויי השגת תעודת הבגרות. חוקרים (ואחרים) המתייחסים לפערים העדתיים בישראל נוטים לייחס את אי-השוויון בין מזרחים לאשכנזים להתפלגותם בסוגי היישובים השונים. באופן ספציפי נטען (Swirsky, 1995) כי שיעורם הנמוך של בעלי תעודת הבגרות בקרב צעירים ממוצא צפון אפריקאי הוא תוצאה של התרכזותם הבלתי פרופורציונלית בערי הפיתוח. אנו בוחנים טיעון זה על-ידי השוואת השפעות המוצא בסדרת משוואות לוגיסטיות. המודל הראשון (מודל 3) אומד את הבדלי המוצא הכלליים בהשגת תעודת הבגרות, בפיקוח על משתנה המגדר בלבד. המודל מציג את אי-השוויון הגדול והמוכר בין הקבוצה האשכנזית ושאר קבוצות המוצא. הסיכוי של יוצאי צפון אפריקה, לדוגמה, להשיג תעודת בגרות בראשית שנות השמונים (כאשר הנחקרים במדגם הנוכחי היו בגיל תיכון) היה קטן פי שלושה מהסיכוי של יוצאי אירופה; והסיכוי של מוסלמים להשיג תעודת בגרות היה רק עשירית מזה של יוצאי אירופה. כפי שניתן לראות מהנתונים במודל 4, הפערים הגדולים בין קבוצות המוצא נובעים בעיקר מהבדלים ברקע החברתי, הנמדד על-ידי השכלת ההורים, תנאים כלכליים של משפחת המוצא ומספר האחאים. כאשר משתנים אלה מופקחים (מודל 4), הנחיתות של יוצאי צפון אפריקה מצטמצמת מאוד. המקדם של אסיה אינו מובהק, ומקדמי ההשפעה של מוסלמים ונוצרים מתהפכים ומקבלים סימן חיובי מובהק. משמעות הדבר שלנוכח הדפוסים ההוויים, אילו נהנו מוסלמים ונוצרים מרקע השכלתי וכלכלי דומה לזה של יוצאי אירופה, הסיכוי של הראשונים להשיג תעודת בגרות היה גבוה מזה של האחרונים. הוספת סוג יישוב המגורים למודל (מודל 5) תורם תרומה חלקית ביותר להסברת נחיתותם של צעירים ממוצא צפון אפריקאי אחרי שמפקחים על מאפייני משפחת המוצא.⁹ אנו מסיקים כי למגורים בערי הפיתוח קיימת השפעה שלילית על הסיכויים להשגת תעודת הבגרות, אולם ריכוז של יוצאי צפון אפריקה בערי הפיתוח אינו גורם בעל השפעה חשובה על השיעורים הנמוכים של השגת תעודת הבגרות בקרב קבוצה זו.

בשלב הבא בניתוח אנו בודקים את ההשערה כי מגורים בעיר פיתוח מדכאים את הסיכויים להשגת תואר אקדמי. אנו עושים שימוש במודל לוגיסטי מולטינומי, שהמשתנה

8 ראוי להדגיש שאומדן הפער בין ערי הפיתוח לערים הבינוניות לפני הפיקוח על משתני הרקע היה כפול מהאומדן לאחר הפיקוח (קרוב ל-60%: $e^{-0.534} = 0.59$).

9 מסקנה מהותית דומה עולה כאשר סוג יישוב המגורים נכנס למודל לפני שלושת המשתנים האומדים מוצא חברתי (בהשוואה להשפעת המוצא האתני במודל 3 ובמודל 6). נוסף על כך, אם מקבלים את הטענה בדבר ההשלכות השליליות של הפיזור הגיאוגרפי, אפשר לשער כי צעירים ממוצא צפון אפריקאי היו בעלי סיכויים טובים יותר אילו התגוררו ביישובים מרכזיים וגדולים יותר, שבהם הזדמנויות ההשכלה מגוונות יותר ואיכות ההשכלה גבוהה יותר באופן כללי. במטרה להעריך אפשרות זו נאמדו מודלים שונים עם אינטראקציות בין מוצא אתני וסוג היישוב. בכל המקרים לא נמצאה השפעה מובהקת סטטיסטית לאינטראקציות אלה, עובדה אשר הובילה אותנו לדחיית ההשערה.

התלוי בו הוא בעל שלוש קטגוריות, אשר מייצגות את התעודה הגבוהה ביותר אשר הושגה על-ידי הנחקר: תואר אקדמי, תעודת בגרות או אף אחת מהן. בלוח 3 מוצגות ההשפעות של המשתנים הבלתי תלויים על (הלוגריתם הטבעי של) הסיכוי להשיג תואר אקדמי בהשוואה לתעודת בגרות.¹⁰ כפי שאפשר לראות בעמודה מספר 1, נראה כי המגורים בעיר פיתוח או ביישוב ערבי בשנות הילדות מדכאים את הסיכויים להשגת התואר האקדמי בהשוואה להשגת תעודת הבגרות. יחד עם זאת, כאשר מפקחים על המוצא החברתי (מודל 2), השפעות אלה מצטמצמות עד כדי חוסר מובהקות. כאשר מוסיפים למודל את המוצא האתני (מודל 5), אנו מוצאים מקדמים חיוביים למוצא מוסלמי (מובהק) ונוצרי (לא מובהק). יותר מכך, השוואת ההשפעות הכלליות של המוצא (מודל 3) להשפעותיהם הנקיות לאחר פיקוח על רקע חברתי (מודל 4) וסוג יישוב המגורים (מודל 5), מלמדת כי אי-השוויון האתני בסיכויי השגת תעודת הבגרות ובסיכויי השגת התואר האקדמי נובע ברובו מאי-השוויון החברתי-כלכלי הבין-דורי בין קבוצות המוצא, ונובע פחות מדפוסי המגורים השונים. בשלב הבא והאחרון בניתוח אנו בוחנים את ההשפעות של סוג יישוב המגורים על הסטטוס ועל ההישגים התעסוקתיים. דפוסי תעסוקה וקריירה של נשים וגברים הם שונים באופן משמעותי. לכן אנו עורכים בנפרד את הניתוח לגבי נשים וגברים. בלוח 4 אנו בוחנים את ההשערה כי תעסוקה והעדר תעסוקה משתנים בהתאם לסוג יישוב המגורים. אנו אומדים מודל לוגיסטי מולטינומי למשתנה בעל שלוש הקטגוריות: מועסק, לא-מועסק ומחוץ לכוח העבודה בשנת 1995. בלוח מוצגות ההשפעות של המשתנים הבלתי תלויים על (הלוגריתם הטבעי של) הסיכוי להיות מועסק מול הסיכוי להיות בלתי מועסק. אנו מוצאים כי תושבים של יישובים חקלאיים הם בעלי הסיכוי הנמוך ביותר להיות בלתי מועסקים. ממצא זה נכון הן לגבי גברים והן לגבי נשים, והסתברות זו משקפת את שיעורם הגבוה יחסית (מעל הממוצע) של החקלאים העצמאיים וחברי הקיבוצים בקטגוריה זו. בקרב גברים אנו מוצאים כי תושבי ערי הפיתוח והערים הגדולות הם בעלי הסיכויים הגבוהים ביותר להיות בלתי מועסקים, אם כי השפעת מקום המגורים אינה מובהקת סטטיסטית. בלוחות 5א ו-5ב מוצגות תוצאות של בחינת ההשערה כי סוג יישוב המגורים משפיע על הסטטוס התעסוקתי. כפי שניתן לראות בעמודה הראשונה של לוח 5א, קיימים הבדלים מובהקים בין סוגי היישובים בציונים הממוצעים של הסטטוס התעסוקתי של גברים: ציוני הסטטוס התעסוקתי של גברים תושבי ערים בינוניות וערים גדולות הם הגבוהים ביותר, ואלה של גברים תושבי היישובים הערביים הם הנמוכים ביותר. ציוני הסטטוס התעסוקתי הממוצעים בערי הפיתוח וביישובים החקלאיים נמוכים באופן משמעותי מאלה שביישובים העירוניים. הציונים הממוצעים הנמוכים ביישובים החקלאיים היו צפויים, בגלל ציוני הסטטוס התעסוקתי הנמוכים של התעסוקות החקלאיות. כאשר משלבים במודל מאפיינים נוספים, מוצאים שהנחיתות המיוחסת לערי הפיתוח בציונים הממוצעים של הסטטוס

10 בניתוח אחר, אשר אינו מוצג, אנו אומדים את מודל Mare (1981) לגבי המעבר מתעודת בגרות לתואר אקדמי. יחד עם זאת, בעקבות הביקורת האחרונה על מודל Mare (Breen & Jonsson, 2000; Cameron & Heckman, 1998), אנו מעדיפים את המודל המולטינומי, משום שאינו מכיל הטיה הנובעת מסלקטיביות המדגם (sample-selection). המודל מכיל שתי השוואות: תואר אקדמי מול תעודת בגרות והעדר תעודת מול תעודת בגרות. ההשוואה השנייה אינה מוצגת בשל שיקולי מקום ומשום שהאומדנים המתקבלים ממודל זה דומים לאלה המוצגים בלוח מספר 2.

התעסוקתי נובעת כולה מהנחיתות ההשכלתית שלהם (מודל 2), בעוד הנחיתות של היישובים הערביים מצטמצמת אך נותרת משמעותית גם לאחר הפיקוח על ההשכלה. כאשר כל משתני הפיקוח נכללים במודל (מודל 4), ההשפעות של סוג יישוב המגורים הן זניחות, למעט העובדה שתושבי היישובים החקלאיים הם בעלי ציוני סטטוס תעסוקתי נמוכים מאוד. ראוי לשים לב גם לעובדה שהמקדמים המייצגים מוסלמים ונוצרים הינם גבוהים יחסית וכן שליליים. הם מלמדים שהשתייכות לקבוצות אלה כרוכה בסטטוס תעסוקתי נמוך מזה של יהודים, גם כאשר מאפייני ההשכלה והרקע המשפחתי דומים. קשה לשלול את האפשרות שהשפעות אלה מייצגות את האפליה הבוטה שערביי ישראל סובלים ממנה. התוצאות לגבי נשים מלמדות על דמיון וגם על שוני ביחס לאלה של הגברים. הדמיון הוא בחשיבותה של ההשכלה ובהעדרה של השפעה ישירה של סוג יישוב המגורים, למעט ההשפעה השלילית של היישובים החקלאיים. ההבדל המשמעותי ביותר הוא העדר ההשפעה השלילית של השיוך הערבי. זהו ממצא מוכר (Semyonov et al., 1999), הנובע משיעור השתתפות נמוך של נשים ערביות בכוח העבודה ומתעסוקתן בשוק עבודה ערבי, המגן עליהן מתחרות עם נשים יהודיות.

דיון

השיח הציבורי הישראלי בכלל והשיח האקדמי בפרט מייחסים במידה מכרעת את אי-השוויון האתני בהשכלה ובתעסוקה לפיזור השונה של אוכלוסיות ממוצא שונה ביישובים מבוססים ובלתי מבוססים. על-פי שיח זה, ערי הפיתוח הן לא רק יחידות פיזור מרחבי. למעשה, ערי הפיתוח נתפסות כיחידות אוטונומיות (חלקית לפחות) עם מערכת חינוך ושוק עבודה נחותים בהשוואה ליישובים עירוניים אשר ממקמים בליבת המדינה. אין לנו ויכוח עם טענה זו. אך בהמשך לה מוצגת המסקנה שמגורים ביישובים אלה הינם הגורם להישגים ההשכלתיים והתעסוקתיים הנמוכים של תושביהם. טענה זו "מעמיסה" על מערכת החינוך המקומית ועל מבנה הזדמנויות העבודה המקומי את כל האחריות או את רוב האחריות לפערים המתגלים בהשוואה בין הישגי האוכלוסייה ביישובים השונים. מאמר זה בא לבחון באופן שיטתי יותר את הטענות האלה, ומטרתו היא לאתגר את הגישה שהבעיה טמונה במערכות אלה בלבד, ואם מערכות אלה יטופלו כראוי, תיפתר בעיית הפערים העדתיים והלאומיים בישראל.

השימוש בנתוני פאנל של שנתון צעירים, אשר נוצר באמצעות מיוזג נתונים ממפקדי האוכלוסין של 1983 ו-1995 אפשר לנו לבחון באופן מעמיק יותר את התפקיד המרכזי של ערי הפיתוח ויישובים אחרים. באופן ספציפי, אנו בוחנים את השפעת סוג יישוב המגורים בהשוואה להשפעת מאפייני משפחת המוצא בתהליך השגת הישגים השכלתיים ותעסוקתיים ובהנצחת אי-השוויון האתני. אנו מוצאים כי למגורים בעיר פיתוח יש השפעה שלילית על השגת תעודת בגרות, אך לעומת זאת, סוג יישוב המגורים אינו גורם משמעותי לאי-השוויון האתני בשיעורי השגת תעודת הבגרות. יתרה מזאת, סוג יישוב המגורים אינו משפיע על ההזדמנות להשגת תואר אקדמי, ואף אינו משפיע על ההסתברות לאבטלה ולהשגת סטטוס תעסוקתי. ההשפעה השלילית של מגורים בעיר פיתוח על ההסתברות להשגת תעודת בגרות עשויה להיות מוסברת על-ידי העובדה שילדים נדרשים בדרך כלל

ללמוד במערכת ההשכלה המקומית, שאיכותה בערי הפיתוח היא נמוכה. יחד עם זאת, בקרב יהודים, אי-השוויון האתני מוסבר כמעט כולו על-ידי הנצחת אי-השוויון בין הדורות, ורק חלק קטן וזניח מוסבר בהשפעה ישירה של סוג יישוב המגורים. במילים אחרות, הפערים העדתיים כיום הם תוצאה ישירה של פערים עדתיים בדור הקודם, ואינם תוצאה של דפוסי הפיזור הגיאוגרפי של העדות השונות.

ניתן לטעון, כמובן, כי העדר השפעה ישירה של סוג היישוב בשנות השמונים והתשעים הינו תוצר של החפיפה הגדולה בין סוג היישוב לבין מאפיינים חברתיים כלכליים של המשפחות, חפיפה אשר נוצרה במהלך שנות קיום המדינה. החפיפה עצמה, כך ניתן לטעון, נוצרה במהלך שנות החמישים והשישים, כאשר מהגרים יושבו באופן דיפרנציאלי ביישובים השונים. טיעון זה מניח כי בעשורים הקודמים הייתה לסוג היישוב השפעה משמעותית על ההישגים. אולם לטיעון זה יש תימוכין מעטים בלבד. הציטוט השכיח, המשמש לחיזוק הטענה שסוג היישוב אכן "משפיע", לקוח ממחקרם של Habib ו-Spilerman (1976), שבו ניתחו את נתוני מפקד 1961. הנתונים שייכים לעשור המעצב של מערכת הריבוד הישראלית, ואף-על-פי שנתוני החתך שהשתמשו בהם לא אפשרו את הפיקוח הסטטיסטי על מאפייני הרקע המשפחתי, בכל זאת מצאו החוקרים השפעה קטנה של המגורים בעיר הפיתוח על ההישגים התעסוקתיים.¹¹

נוסף על כך, מממצאי המחקר הנוכחי עולה שגם מצבם של ערביי ישראל אינו תוצאה של מקום מגוריהם. בתחום ההשכלה, מוסלמים ונוצרים הם בעלי הישגים גבוהים יותר משהיה אפשר לנבא על-פי הסטטוס החברתי-הכלכלי שלהם. תופעה זו ידועה וכבר דווחה (Shavit, 1990). מצד שני, הממצאים הנוגעים להישגים התעסוקתיים הם שונים לגמרי. גברים ערביים סובלים מאפליה בשוק העבודה, וההישגים התעסוקתיים שלהם נמוכים הרבה יותר מכפי שהישגי ההשכלה שלהם מצדיקים, אך סוג יישוב המגורים אינו מתווך את ההשפעה הזאת.

שילוב ממצאים אלה עם ממצאי הניתוח של דפוסי ההגירה מערי הפיתוח ואליהן מאפשר לשער כי ערי הפיתוח אכן מצויות בעמדת נחיתות בהשוואה ליישובים עירוניים

11 במהלך השיפוט של המאמר הווארה הסוגיה אשר נוגעת לאפשרות כי האבחנה בין יישוב המגורים לבין מאפייני ההורים הוא בעייתי, שכן היישוב עצמו עשוי להיות גורם משמעותי ביצירת נחיתות דור ההורים. במילים אחרות, יישוב המגורים מהווה גורם המשפיע על הישגים השכלתיים ותעסוקתיים של בני הדור השני באמצעות השפעתו על דור ההורים. לבירור שאלה זו אמדנו בנפרד את השפעותיו של סוג יישוב המגורים בשנת 1995 על הסטטוס התעסוקתי לגבי נחקרים שהתגוררו בערי פיתוח בשנת 1983 ולנחקרים אשר התגוררו בערים אחרות (גדולות ובינוניות) בשנת 1983. אמידת המודל בנפרד לגבי המתגוררים בערי פיתוח ולגבי המתגוררים בערים אחרות בשנת 1983 נועדה לפקח על השפעת היישוב על דור ההורים, בכל אחת משתי הקבוצות. קבוצת הורי הנחקרים הושפעו מאותם מאפייני יישוב. הניתוח נערך לגבי יהודים בלבד, משום שערבים אינם מתגוררים בערי הפיתוח, והאומדנים לגבי גברים ונשים מוצגים בלוחות 3 ו-4 בנספח. מן הלוחות עולה כי בכל המודלים המנבאים מיצב תעסוקתי, השפעת מאפייני ההורים היא חיובית ומובהקת. לפיכך ניתן לומר שמגורים בערי פיתוח אינם משנים את האופן שבו מאפייני ההורים משפיעים על הישגי הצאצאים (אם כי ייתכן שהם גרמו לכך שאפיוני ההורים יהיו נמוכים יותר).

אחרים בישראל, אולם עובדה זו בלבד אינה מסבירה את נחיתותם של תושביהן. ההרכב החברתי והכלכלי הנמוך של ערי הפיתוח הוא תוצאה של הגירה סלקטיבית מערי הפיתוח ואלהן יותר מאשר תוצאה של השפעתן המדכאת. כישלונן העיקרי של ערי הפיתוח הוא בעובדה שהן מאבדות את הילדים המצליחים שגדלו בהן.

אנו מייחסים חשיבות למחקר שהוצג כאן, משום שאנו סבורים שאי־השוויון בחברה הישראלית בכלל והפערים בין קבוצות מוצא ולאום בפרט הם בעיה חברתית חמורה, שהולכת ומתעצמת. לצורך התמודדות עם בעיה זו חשוב לזהות את המכשולים העומדים בדרך להשגת שוויון בין קבוצות אוכלוסייה שונות. השוויון קשה למימוש, גם אם מדובר בשוויון הזדמנויות (leveling the playing field). אנו טוענים שמבחינה חברתית מתחייבת התמודדות המתייחסת לא רק למשאבי בית־הספר אלא גם לאותם משאבים (או חסרים) שהינם מעבר לשליטת בית־הספר. מאמר זה בא להדגיש את התפיסה שהתמקדות ביישובים, ובמיוחד במערכות החינוך והתעסוקה בערי פיתוח, כמקור לפערים המתמשכים בחברה הישראלית היא בבחינת "חיפוש המטבע מתחת לפנס". חלק גדול מן הפערים הינם מעבר לשליטת בתי־הספר, וקשורים באופן הדוק לרקע המשפחתי של התלמידים. לכך יש שתי השלכות חשובות: ראשית, התמודדות רצינית עם פערים אלה מחייבת מנות עודפות של משאבים חינוכיים לתלמידים בעלי חסרים, במטרה להתגבר על פערים התחלתיים. שנית (וזהי הבעיה האמיתית של החברה הישראלית), במצב שבו למשפחות המוצא יש השפעה משמעותית על הישגי צאצאיהם, כפי שראינו, אי־השוויון הכלכלי ההולך וגדל מאפשר למשפחות בעלות משאבים להבטיח באמצעותם שילדיהם ישמרו על יתרוןם ההשכלתי (והתעסוקתי), ולנטרל בכך, באופן חלקי לפחות, את תרומתה של מדיניות המשפרת את הישגי ההשכלה של האוכלוסיות החלשות. התמודדות רצינית עם בעיה זו מחייבת הכרה בתוצאות חברתיות השליליות של אי־השוויון הכלכלי הגדול שקיים בחברה הישראלית.

לוח 1: רגרסיות לוגיסטיות להישארות בערי פיתוח ולמעבר אליהן
בין 1983 ל-1995 (יהודים בלבד)

משתנים בלתי תלויים	1. הישארות	2. מעבר אל
מגדר	0.022	0.082
מוצא (קטגוריית התייחסות: אשכנזים)		
צפון אפריקה	0.302**	0.400**
אסיה	-0.048	-0.415**
השכלה		
(קטגוריית התייחסות: בלי בגרות)		
תעודת בגרות	-0.581**	-0.145
תואר אקדמי	-0.621**	-0.258
רמת חיים של משפחת המוצא	-0.093	-0.018
השכלת ההורים	-0.041**	-0.038*
מספר אחאים	-0.023	0.124**
Constant	0.982**	-2.539**

* מובהק ב-0.05

** מובהק ב-0.01

לוח 2: רגרסיה לוגיסטית להשגת תעודת בגרות

משתנים בלתי תלויים	1	2	3	4	5	6
מגדר	-.369**	-.383**	-.383**	-.397**	-.393**	-.376**
מוצא (קטגוריית התייחסות: אשכנזים)						
צפון אפריקה			-1.254**	-.278**	-.246**	-1.145**
אסיה			-1.038**	-.115	-.122	-1.038**
מוסלמים			-1.755**	0.358**	0.357**	-1.582**
נוצרים			-.733**	0.536**	0.550**	-.674**
סוג יישוב – 1983						
ערי פיתוח	-.534**	-.349*			-.322~	-.297*
ערים גדולות	0.004	-.063			-.131	0.147
יישובים חקלאיים	-.006	-.120			-.127	0.003
יישובים ערביים	-1.142**	0.258			-.233	-.205
מידע חסר לגבי יישוב מגורים ¹²	-.666**	-.386*			-.372	-.365*
מוצא חברתי						
רמת חיים של משפחת המוצא		0.387**		0.412**	0.412**	
השכלת ההורים		0.124**		0.121**	0.120**	
מספר אחאים		-.114**		-.116**	-.109**	
Intercept	0.678**	0.043	1.222**	-.002	0.158	1.177**

~ מובהק ב-0.06

* מובהק ב-0.05

** מובהק ב-0.01

12 בקטגוריה זו נכללים כל הפרטים שלגביהם אין מידע על יישוב מגוריהם.

380 אירית אדלר, נח לוי-אפשטיין ויוסי שביט ריבוד חברתי וערי הפיתוח בישראל

לוח 3: רגרסיות לוגיסטיות מולטינומיות המשוות את הסיכויים להשגת תואר אקדמי לעומת תעודת בגרות.

משתנים בלתי תלויים	1	2	3	4	5	6
מגדר	0.181**	0.175**	0.176**	0.156**	0.156*	0.164**
מוצא (קטגוריית התייחסות: אשכנזים)						
צפון אפריקה			-1.047**	-0.347**	-0.362**	-1.001**
אסיה			-1.109**	-0.370**	-0.374**	-1.038**
מוסלמים			-1.316**	0.440**	0.747**	-0.879**
נוצרים			-1.012**	-0.055	0.240	-0.620**
סוג יישוב – 1983						
ערי פיתוח	-0.578**	-0.326			-0.266	-0.414*
ערים גדולות	-0.275	-0.307			-0.324	-0.257
יישובים חקלאיים	-0.188	-0.303			-0.281	-0.149
יישובים ערביים	-1.251**	0.076			-0.719*	-0.829**
מידע חסר לגבי יישוב מגורים ¹³	-0.590*	-0.489			-0.462	-0.558*
מוצא חברתי						
רמת חיים של משפחת המוצא		0.226**		0.249**	0.251**	
השכלת ההורים		0.157**		0.145**	0.144**	
מספר אחאים		-0.059**		-0.062**	-0.059**	
Intercept	0.290	-1.228**	0.496**	-1.285*	-0.978**	0.704**

* מובהק ב-0.05

** מובהק ב-0.01

13 בקטגוריה זו נכללים כל הפרטים שלגביהם אין מידע על יישוב מגורים.

לוח 4: רגרסיות מולטינומיות המשוות סיכויי תעסוקה ואבטלה של גברים ונשים

משתנים בלתי תלויים	נשים	גברים
גיל	-0.002	-0.029
מוצא (קטגוריית התייחסות: אשכנזים)		
צפון אפריקה	-.367*	-.791**
אסיה	-.370*	-.516*
מוסלמים	-.161	-1.326**
נוצרים	-1.241*	-1.301**
סוג יישוב – 1983		
ערי פיתוח	0.236	-.829
ערים גדולות	0.476	-.732
יישובים חקלאיים	1.058*	0.311
יישובים ערביים	0.507	0.285
מידע חסר לגבי יישוב מגורים ¹⁴	0.188	-.415
השכלה (קטגוריית התייחסות: ללא בגרות)		
תעודת בגרות	1.166**	0.088
תואר אקדמי	0.584*	0.351
Intercept	2.129*	5.677**

* מובהק ב-0.05

** מובהק ב-0.01

14 בקטגוריה זו נכללים כל הפרטים שלגביהם אין מידע על יישוב מגוריהם.

לוח 5א: רגרסיות לניבוי סטטוס תעסוקתי (SEI) ב-1995, גברים

משתנים בלתי תלויים	1	2	3	4
סוג יישוב – 1983				
ערי פיתוח	-9.59**	-1.83	-.92	-1.14
ערים גדולות	-2.44*	-2.02*	-1.56	-0.62
יישובים חקלאיים	-11.64**	-7.97**	-8.09**	-8.09**
יישובים ערביים	-18.69**	-10.72**	-5.44**	2.88
מידע חסר לגבי יישוב מגורים ¹⁵	-4.21	-0.18	0.48	0.32
השכלה				
תעודת בגרות		15.22**	13.24**	13.34**
תואר אקדמי		28.51**	26.42**	26.56**
רמת חיים של משפחת מוצא – 1983				
השכלת הורים				
			1.96**	1.16**
מוצא				
צפון אפריקה				-1.89*
אסיה				-11.41**
מוסלמים				-8.02**
נוצרים				
Intercept	48.80**	-32.78**	28.67**	30.93**
R²	0.07	0.44	0.45	0.46

* מובהק ב-0.05

** מובהק ב-0.01

15 בקטגוריה זו נכללים כל הפרטים שלגביהם אין מידע על יישוב מגוריהם.

לוח 5ב: רגרסיות לניבוי סטטוס תעסוקתי (SEI) ב-1995, נשים

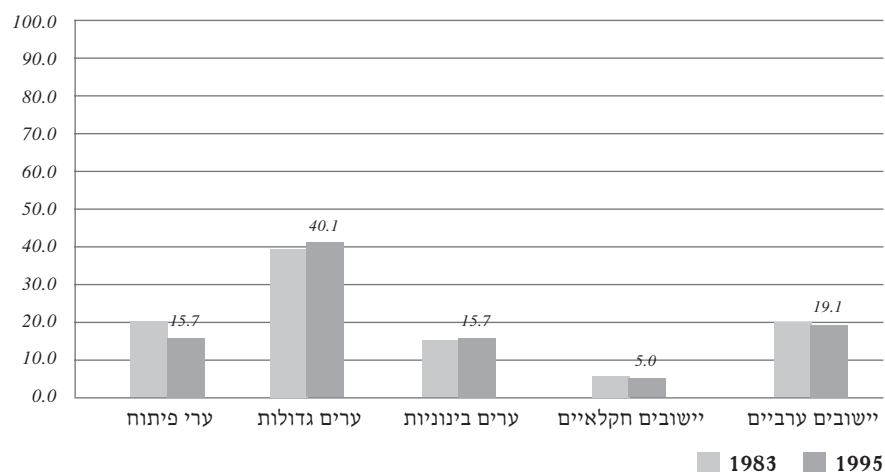
משתנים בלתי תלויים	1	2	3	4
סוג יישוב – 1983				
ערי פיתוח	-7.42**	-0.88	-3.29	-0.12
ערים גדולות	-0.57	-0.14	-4.44	-0.45
יישובים חקלאיים	-5.21*	-3.47*	-3.88*	-3.84*
יישובים ערביים	-7.65**	-3.95**	-0.69	-0.44
מידע חסר לגבי יישוב מגורים ¹⁵	-2.88	-0.67	-0.87	-0.85
השכלה				
תעודת בגרות		13.93**	12.59**	12.53**
תואר אקדמי		22.81**	20.82**	20.77**
רמת חיים של משפחת מוצא – 1983				
			0.55**	0.52**
השכלת הורים				
			1.11*	1.07*
מוצא				
צפון אפריקה				-1.21
אסיה				-0.26
מוסלמים				-1.10
נוצרים				0.29
Intercept	51.94**	33.82**	29.69**	30.40**
R²	0.02	0.38	0.39	0.40

* מובהק ב-0.05

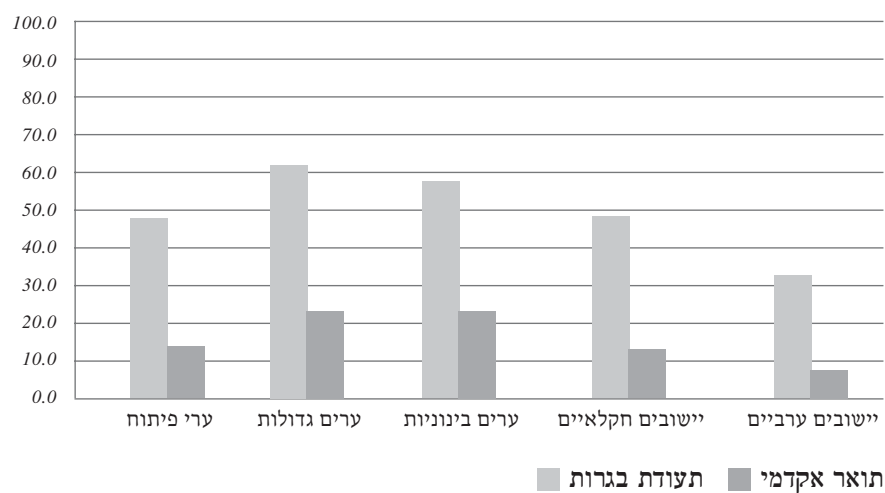
** מובהק ב-0.01

15 בקטגוריה זו נכללים כל הפרטים שלגביהם אין מידע על יישוב מגוריהם.

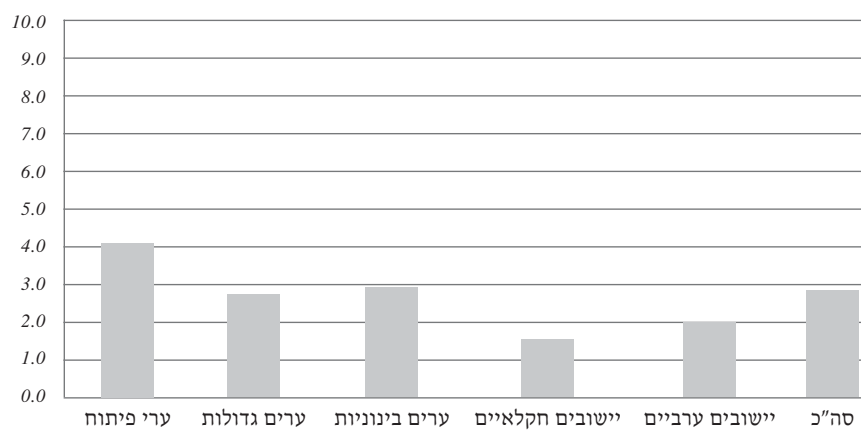
תרשים 1: התפלגות אחוזים של סוג יישוב המגורים ב-1983 וב-1995

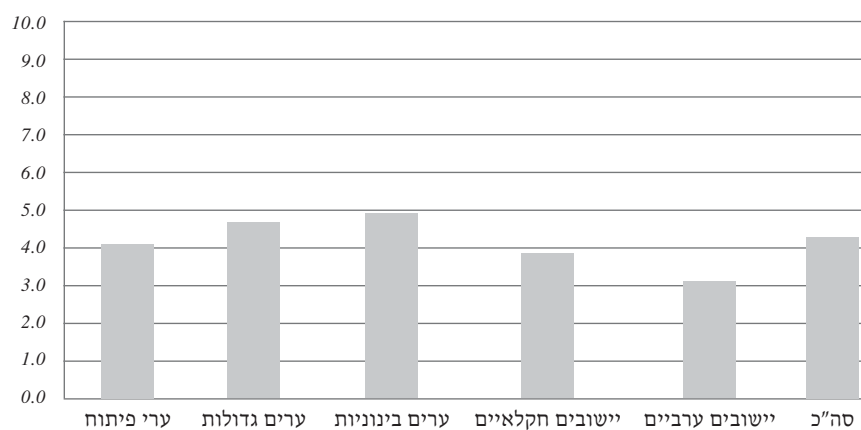
תרשים 2: שיעור השגת תעודת בגרות ותואר אקדמי על-פי סוג יישוב ב-1983

תרשים 3: שיעור בלתי מועסקים על-פי סוג יישוב המגורים ב-1995

תרשים 4: ציון ממוצע של סטטוס תעסוקתי על-פי סוג יישוב המגורים ב-1995

נספח

לוח 1. היישובים המוגדרים כערי פיתוח

אילת	כפר יונה
אופקים	לוד
אור יהודה	מגדל העמק
אור עקיבא	מעלות
אשדוד	מצפה רמון
אשקלון	נצרת עילית
באר־שבע	נהרייה
באר יעקב	נתיבות
בית דגן	עכו
בית שאן	עפולה
בית שמש	ערד
דימונה	צפת
חצור הגלילית	קריית גת
טבריה	קריית מלאכי
טירת הכרמל	קריית עקרון
יבנה	קריית שמונה
יהוד	ראש העין
יוקנעם עילית	רמלה
ירוחם	שדרות
כרמיאל	שלומי

הערה: הלוח מכיל את כל היישובים שמשרדי הממשלה הגדירו רשמית כערי פיתוח בזמן כלשהו. מרבית הערים נוסדו בשנת 1948, ומרבית תושביהן הראשונים היו מהגרים שהגיעו במהלך שנות החמישים מצפון אפריקה ומאסיה. כמה מערים אלה נוסדו לפני 1948 (כגון צפת), אך במהלך שנות החמישים והשישים רוב תושביהן היו מהגרים מצפון אפריקה ומאסיה.

הגדרת ערי הפיתוח אינה אחידה, וחוקרים (וכן גופים ממשלתיים ואחרים) הגדירו בתקופות שונות את ערי הפיתוח באופנים שונים (לדוגמה, בהתייחסות לגודל, למרחק מהמרכז וכדומה). אנו בחרנו בהגדרה זו מכיוון שאנו מבקשים להתמקד בטיעון שהעובדה שהמדינה הגדירה את הערים הללו כערי פיתוח תרמה להדרתם החברתית, הכלכלית והפוליטית של תושביהן וצאצאיהם.

לוח 2א: ממוצעים וסטיות תקן והתפלגות אחוזים של משתני רקע לפי סוג יישוב ב-1983 וב-1995

רמת חיים של משפחת המוצא ב־1983										סוג יישוב ב־1983	
מגדר	מוצא						מספר אחאים	השכלת ההורים			
נשים	גברים	נוצרים	מוסלמים	אסיה	צפון אפריקה	אשכנזים	גיל				
סוג יישוב ב־1983											
ערי פיתוח	19.4	19.8	-	-	20.3	43.4	17.5	30.55 (2.27)	5.16 (2.39)	7.71 (4.21)	0.13 (0.79)
ערים גדולות	39.1	37.6	24.6	18.1	46.1	30.4	52.2	30.54 (2.26)	4.13 (2.11)	9.11 (4.39)	0.26 (0.89)
ערים בינוניות	15.2	14.6	-	-	23.9	14.4	20.0	30.61 (2.26)	4.20 (2.06)	9.01 (4.59)	0.42 (0.92)
יישובים חקלאיים	5.7	6.3	-	-	7.8	8.9	7.4	30.35 (2.23)	5.40 (2.32)	8.11 (4.95)	0.34 (0.87)
יישובים ערביים	18.5	19.8	75.4	81.9	-	-	-	30.24 (2.22)	7.39 (2.00)	3.63 (3.09)	-1.09 (0.72)
מידע חסר על יישוב	2.1	1.9	-	-	1.9	2.8	2.9	30.39 (2.33)	4.40 (2.23)	8.80 (4.83)	0.28 (0.85)
סה"כ	100 (6,202)	100 (7,083)	100 (415)	100 (2,724)	100 (2,836)	100 (2,898)	100 (4,412)	30.48 (2.26)	5.04 (2.48)	7.69 (4.70)	0.00 (1.00)
סוג יישוב ב־1995											
ערי פיתוח	15.5	15.8	-	-	16.7	35.5	13.1	30.58 (2.27)	5.27 (2.42)	7.29 (4.23)	0.09 (0.77)
ערים גדולות	40.9	39.5	26.0	18.3	49.2	35.2	52.3	30.47 (2.27)	4.30 (2.17)	9.0 (4.47)	0.24 (0.91)
ערים בינוניות	16.3	15.3	-	-	23.9	16.0	21.5	30.41 (2.25)	4.53 (2.16)	9.21 (4.52)	0.48 (0.81)
יישובים חקלאיים	4.5	5.5	-	-	5.4	6.6	7.4	30.64 (2.26)	4.17 (2.14)	9.04 (4.47)	0.41 (0.89)
יישובים ערביים	18.3	19.8	74.0	81.7	-	-	-	30.25 (2.21)	7.39 (2.00)	3.60 (3.09)	-1.09 (0.72)
מידע חסר על יישוב	4.6	4.1	-	-	4.8	6.7	5.6	30.70 (2.22)	4.70 (2.21)	8.59 (4.51)	0.33 (0.83)
סה"כ	100 (6,202)	100 (7,083)	100 (415)	100 (2,724)	100 (2,836)	100 (2,898)	100 (4,412)	30.48 (2.26)	5.04 (2.48)	7.70 (4.70)	0.00 (1.00)

לוח 2ב: מתאמי פירסון בין משתני רקע

רמת חיים של משפחת המוצא	מספר אחאים	גיל	ממוצע	סטיית תקן
השכלת הורים	0.65**	-0.10**	7.70	4.70
רמת חיים של משפחת המוצא	1.00	-0.52**	0.00	1.00
מספר אחאים	-	1.00	0.04**	2.48
גיל	-	-	30.48	2.26

* מובהק ב־0.05

** מובהק ב־0.01

כפי שניתן לראות מלוח 2א, נחיתות היישובים הערביים בולטת ברמת החיים של משפחת המוצא, בהשכלת ההורים ובמספר האחאים הגבוה הן בשנת 1983 והן בשנת 1995. מבין היישובים היהודיים, בערי הפיתוח רמת החיים הממוצעת היא הנמוכה ביותר, ממוצע שנות השכלת ההורים הוא הנמוך ביותר ומספר האחאים הוא הגבוה ביותר בשתי השנים. מקרב יוצאי צפון אפריקה, שיעור גבוה מתגורר בערי הפיתוח בשנת 1983 (43.4 אחוזים, פי 2.5 מאשר בקרב האשכנזים וכפול מזה שבקרב יוצאי אסיה), ותמונה דומה עולה גם בשנת 1995. כתמונת ראי, שיעור המתגוררים בערים הגדולות מקרב האשכנזים גבוה בהשוואה ליוצאי אסיה, ובמיוחד בהשוואה ליוצאי צפון אפריקה. בערים הבינוניות ניכרת הדומיננטיות של יוצאי אסיה, כאשר בשתי השנים שיעור המתגוררים מקרב קבוצה זו הוא הגבוה ביותר בהשוואה לשתי הקבוצות היהודיות האחרות. מעניין לראות כי שיעור המתגוררים ביישובים החקלאיים בקרב האשכנזים נשאר דומה בשתי השנים, בעוד שיעור המתגוררים ביישובים אלה בקרב יוצאי צפון אפריקה ואסיה יורד בשנת 1995 (בהתאמה לעלייה בשיעור המתגוררים מקרב קבוצות אלה בערים הבינוניות).

לוח 2ב מציג מתאמי פירסון בין משתני הרקע, וממנו עולה, כצפוי, כי רמת החיים של משפחת המוצא קשורה באופן חיובי עם השכלתם, ושני משתני רקע אלה קשורים באופן שלילי עם מספר האחאים. כלומר, משפחות בעלות רמת חיים גבוהה מאופיינות בהורים בעלי השכלה גבוהה ובמספר ילדים קטן, בהשוואה למשפחות בעלות רמת חיים נמוכה.

לוח 3א: רגרסיות לניבוי סטטוס תעסוקתי (SEI) ב-1995 לגבי גברים יהודיים
שהתגוררו בערי פיתוח ב-1983

משתנים בלתי תלויים	1	2	3	4
סוג יישוב – 1995				
(קטגוריית התייחסות: ערים אחרות)				
ערי פיתוח	-7.35**	-2.57	-1.29	-1.36
יישובים חקלאיים	3.02	2.47	2.24	3.35
מידע חסר לגבי יישוב מגורים	1.75	4.96	6.03	6.05
השכלה				
(קטגוריית התייחסות: בלי בגרות)				
תעודת בגרות		8.14**	6.73**	6.82**
תואר אקדמי		40.69**	37.53**	37.52**
רמת חיים של משפחת מוצא – 1983				
השכלת הורים				
מוצא				
(קטגוריית התייחסות: אשכנזים)				
צפון אפריקה				0.19
אסיה				-3.07
Intercept	44.91**	36.28**	31.56**	32.62**
R ²	0.03	0.33	0.36	0.36

* מובהק ב-0.05

** מובהק ב-0.01

לוח 3: רגרסיות לניבוי סטטוס תעסוקתי (SEI) ב-1995 לגבי גברים יהודיים שהתגוררו בערים אחרות (ערים גדולות ובינוניות) ב-1983.

משתנים בלתי תלויים	1	2	3	4
סוג יישוב – 1995				
(קטגוריית התייחסות: ערים אחרות)				
ערי פיתוח	1.14	3.76	4.70*	4.68*
יישובים חקלאיים	0.13	0.26	0.31	0.30
מידע חסר לגבי יישוב מגורים	-1.85	0.98	1.29	1.41
השכלה				
(קטגוריית התייחסות: בלי בגרות)				
תעודת בגרות		5.62**	3.56**	3.55**
תואר אקדמי		35.06**	29.96**	29.83**
רמת חיים של משפחת מוצא – 1983				
השכלת הורים				
מוצא				
(קטגוריית התייחסות: אשכנזים)				
צפון אפריקה				-1.48
אסיה				-1.97
Intercept	48.80**	38.71**	31.44**	33.29**
R²	0.00	0.32	0.35	0.35

* מובהק ב-0.05

** מובהק ב-0.01

לוח 4א: רגרסיות לניבוי סטטוס תעסוקתי (SEI) ב-1995 עבור נשים
שהתגוררו בערי פיתוח בשנת 1983

משתנים בלתי תלויים	1	2	3	4
סוג יישוב – 1995				
(קטגוריית התייחסות: ערים אחרות)				
ערי פיתוח	-5.50**	0.75	1.82	1.84
יישובים חקלאיים	1.88	3.79	4.79*	4.83
מידע חסר לגבי יישוב מגורים	-3.96	2.21	2.92	2.93
השכלה				
(קטגוריית התייחסות: בלי בגרות)				
תעודת בגרות		0.30	-0.05	-0.02
תואר אקדמי		29.70**	25.92**	25.99**
רמת חיים של משפחת מוצא – 1983				
השכלת הורים				
			0.48*	0.48*
מוצא				
(קטגוריית התייחסות: אשכנזים)				
צפון אפריקה				-0.123
אסיה				-0.184
Intercept	49.60**	39.06**	34.17**	34.30**
R ²	0.02	0.32	0.35	0.36

* מובהק ב-0.05

** מובהק ב-0.01

לוח 4ב: רגרסיות לניבוי סטטוס תעסוקתי (SEI) ב-1995 עבור נשים שהתגוררו בערים אחרות (ערים גדולות ובינוניות) בשנת 1983

משתנים בלתי תלויים	1	2	3	4
סוג יישוב – 1995				
(קטגוריית התייחסות: ערים אחרות)				
ערי פיתוח	-2.81	-1.07	-0.96	-0.75
יישובים חקלאיים	0.98	-0.19	0.30	0.31
מידע חסר לגבי יישוב מגורים	-1.74	-1.01	-1.15	-1.15
השכלה				
(קטגוריית התייחסות: בלי בגרות)				
תעודת בגרות	-0.61	-0.97	-1.01	
תואר אקדמי	27.04**	23.28**	23.03**	
רמת חיים של משפחת מוצא – 1983				
השכלת הורים				
מוצא				
(קטגוריית התייחסות: אשכנזים)				
צפון אפריקה				-3.56**
אסיה				-0.72
Intercept	51.80**	43.67**	35.83**	37.52**
R ²	0.00	0.32	0.34	0.35

* מובהק ב-0.05 ** מובהק ב-0.01

מקורות

אלמלך, יובל, ולוי-אפשטיין, נח (1998). הגירה ושיכון בישראל: מבט נוסף על אי-שוויון אתני. מגמות, לט(4), 243–269.

אלפנדרי, טובי ושפר, דניאל (1992). הגירה אל ומערי פיתוח בישראל. חיפה: הטכניון (מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה והמרכז לחקר העיר והאזור על-שם פיליפ אתל קלצניק).

גולן, עמירם (1993). שינוי מפת ההתיישבות באזורים אשר התפנו על-ידי הערבים בעת מלחמת העצמאות, בטריטוריה בה הוקמה מדינת ישראל, בשנים 1948–1950. עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית בירושלים.

גונן, עמירם וחסון, שלמה (1974). הבדלים עדתיים בשינוי מקום מגורים: שיכוני העולים בשולי ערים בינוניות בישראל. מגמות, כ, 310–315.

- יוגב, אברהם (1994). בחירת בתי-ספר כמדיניות לקידום בתי-ספר בפריפריה החברתית בישראל. מגמות, לו, 253-265.
- יפתחאל, אורן (1998א). בניו אומה וחלוקת המרחב ב"אתנוקרטיה הישראלית": התיישבות, קרקעות ופערים עדתיים. עיוני משפט, כא(3), 637-664.
- יפתחאל, אורן (1998ב). אי-שוויון זה עניין של גיאוגרפיה. פנים, 4, 32-43.
- כרמון, נעמי (1997). מדיניות השיכון של ישראל: חמישים השנים הראשונות. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- לריון, יוברט וקלוש, רחל (1994). דיור בישראל: מדיניות ואי-שוויון. תל-אביב: מרכז אדווה.
- לוי, ויקטור (1997). הבדלים במשאבים ובהישגים בהשכלת הערבים בישראל. ירושלים: פלורסהיימר, המכון לחקר מדיניות.
- לויין-אפשטיין, נח (2000). משפחה וריבוד: דפוס שעתוק של אי-שוויון בישראל. בתוך: מנחם מאוטנר (עורך), צדק חלוקתי בישראל (ע' 121-125). תל-אביב: רמות.
- ליפשיץ, גבריאל (1990). ערי הפיתוח: בסיס חדש לתכנון מדיניות. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- סבירסקי, שלמה (1995). זרעי אי-שוויון. תל-אביב: ברירות.
- סבירסקי, שלמה ואטקין, אלון (2001). יישוב המגורים ורמת ההכנסה. תל-אביב: מרכז אדווה.
- סבירסקי, שלמה ויחזקאל, ירון (1999). זכאות לתעודת בגרות לפי יישוב, 1996-1998. תל-אביב: מרכז אדווה.
- סואן, דן (1998). מרכז ופריפריה בחינוך ובהשכלה בישראל: האמנם שוויון? מפנה, 23, 16-22.
- סמיונוב, משה, לויין-אפשטיין, נח ומנדל, הדס (2000). המדד הסוציו-אקונומי המעודכן לתעסוקות בישראל. מגמות, מ, 60-72.
- פארס, אמין (1993). לא על הפיתה לבדה. בית ברל: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל.
- רוזנהק, זאב (1995). מקורותיה והתפתחותה של מדינת רווחה דואלית: האוכלוסייה הערבית במדינת הרווחה הישראלית. עבודת דוקטורט. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- Al-Haj, M. & Rosenfeld, H. (1990). *Arab Local Government in Israel*. Boulder, Colorado: Westview.
- Blake, Judith (1981). *Family Size and Achievement*. Berkeley: University of California Press.
- Breen, Richard & Jonsson, Jon, O. (2000). Analyzing educational careers: A multinomial transition model. *American Sociological Review*, 65, 754-772.
- Cameron, Stephen, V. & Heckman, James, J. (1998). Life cycle, schooling and dynamic selection bias: Models and evidence for five cohorts of American males. *Journal of Political Economy*, 106, 262-333.
- Cohen, Yinon, & Habersfeld, Yitchak (1998). Second generation Jewish immigrants in Israel: Have the ethnic gaps in schooling and earnings declined? *Ethnic and Racial Studies*, 21, 507-528.
- Gonen, Amiram (1975). Locational and ecological aspects of urban public sector housing: The Israeli case. In: G. Gappert & H.M. Rose (Eds.), *The Social Economy of Cities*, (pp. 275-297). Berkeley: Sage.

- Haidar, Aziz (1995). *On the Margins: The Arab Population in Israel's Economy*. New York: St. Martin's Press.
- Khalidi, R. (1988). *The Arab Economy in Israel: The Dynamics of a Region's Development*. London: Croom Helm.
- Khazzoom, Aziza (1998). The origins of ethnic inequality among Jews in Israel. Ph.D. Dissertation, University of California at Berkeley.
- Kraus, Vered & Hodge, Robert, W. (1990). *Promises in the Promised Land: Mobility and Inequality in Israel*. Greenwood.
- Lewin-Epstein, Noah & Semyonov, Moshe (1993). *The Arab Minority in Israel's Economy: Patterns of Ethnic Inequality*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Lipshitz, Gabriel (1991). A new basis for policy planning. *Israel Studies*, 4, 3–10.
- Lustic, Ian (1980). *Arabs in the Jewish State*. Austin, Texas: University of Texas Press.
- Mare, Robert, D. (1981). Change and stability in educational stratification. *American Sociological Review*, 46, 72–87.
- Matras, Judah (1973). Israel's new frontiers: The urban periphery. In: M. Curtis & M.S. Chertoff (Eds.), *Israel: Social Structure and Social Change* (pp. 3–14). New Brunswick, New Jersey: Transaction Books.
- Morris, Benny (1990). *1948 and After: Israel and the Palestinians*. Oxford: Clarendon Press.
- Okun, Barbara, S. (1999). Changing marriage patterns among Israeli Jews, 1957–1995: forces of attraction by ethnicity and age. (Mimeo)
- Sa'di, Ahmad (1995). Incorporation without Integration: Palestinian Citizens in Israel's Labour Market. *Sociology*, 29(3), 429–451.
- Semyonov, Moshe (1981). Effects of community on status attainment. *Sociological Quarterly*, 22, 359–372.
- Semyonov, Moshe & Lerenthal, Tamar (1991). Country of origin, gender, and the attainment of socioeconomic status: A study of stratification in the Jewish population of Israel. *Research in Stratification and Social Mobility*, 10, 327–345.
- Semyonov, Moshe, Lewin-Epstein, Noah, & Braham, Iris (1999). Changing labour force participation and occupational status: Arab women in the Israeli labour force. *Work Employment and Society*, 13, 117–131.
- Shavit, Yossi (1990). Segregation, tracking and the educational attainment of minorities: Arabs and Oriental Jews in Israel. *American Sociological Review*, 55, 115–126.
- Shavit, Yossi & Yuchtman-Yaar, Ephraim (2001). Ethnicity, education and other determinants of self-employment. *International Journal of Sociology*, 31, 59–91.
- Spilerman, Seymour & Habib, Jack (1976). Development towns in Israel: The role of community in creating ethnic disparities in labor force characteristics. *American Journal of Sociology*, 81, 781–812.
- Yiftachel, Oren (1997). Israel: Metropolitan integration or “fractured regions”? An alternative perspective. *Cities*, 14, 371–380.